

FÓNAGY ZOLTÁN

Széchenyi, a barát

Alig van a magyar történelem jelentős alakjai között olyan, akinek a személyiségével, a közéleti szerep mögött álló magánemberrel annyit foglalkoztak volna, mint Széchenyi Istvánéval. Ez részben visszavezethető a kivételes forrásadottságokra is: évtizedeken át rendszeresen vezetett naplója megcsonkított állapotában is, a sok értelmezhetetlen rövidítés, odavetett megjegyzés ellenére is különösen erős csábítást jelent – történészek, szépíróknak, filmesnek egyaránt – a „teljes” Széchenyi-kép megrajzolására. A naplóból kibontakozó Széchenyi-képet azután további vonásokkal gazdagítja a fennmaradt bőséges levelezés, valamint a kortársi reflexiók.

Megkerülhetetlennek tekintik a magánemberrel való foglalkozást még azok a tudományos igényű munkák is, amelyeknek tulajdonképpeni tárgya csak a nyilvános, közéleti tevékenység. A magánélet történései ugyanis egy olyan egyéniség esetében, akinek a közéleti részvétel nem pusztán az *egyik* szerepet (s főleg nem a pusztán megélhetést) jelentette, hanem a teljes személyiséget igénybe vevő életformát, nem számíthatnak magánérdekű intimitásoknak.¹

A reformpolitikus közérdekűnek tekintett magánviszonyai közül a következőkben kapcsolati hálójának fontos csomópontjairól, illetve Széchenyi barátságainak természetéről adunk vázlatos áttekintést. A barátság a Széchenyi-biográfiákban megkerülhetetlen fogalom, és legalább egy viszonylatban, Wesselényi Miklóssal kapcsolatban biztosan megjelenik. A szociológia és szociálpszichológia néhány, a barátságra vonatkozó tézisének tükrében mi is főleg ezt, a személyiségfejlődés, illetve a közéleti szempontból egyaránt legfontosabbat tesszük részletesebb vizsgálat tárgyává.

¹ Csak a hatalmas Széchenyi-irodalom újabb darabjaiból említve néhányat: *Kosáry Domokos*: Széchenyi Döblingben, Bp. 1981., *Csorba László*: Széchenyi István, Bp. 1991., *Ács Tibor*: Széchenyi katonanévei, Bp. 1994., *Lackó Mihály*: Széchenyi elájul, Bp. 2001., *Fónagy Zoltán–Dobszay Tamás*: Széchenyi és Kossuth, Bp. 2003., *Oplátka András*: Széchenyi István, Bp. 2005., *Gergely András*: Széchenyi István (1791–1860), Pozsony, 2006.,

Ki a barát?

A barátsággal a társadalomtudományok közül a filozófia, a szociológia és a szociálpszichológia is foglalkozik. Egzakt definícióval azonban nem szolgálnak, mivel a barátságot nem lehet úgy leírni, hogy minden más emberi viszonytól egyértelműen megkülönböztethető legyen. Nincs intézményes támogatottsága, mint amilyen pl. a párkapcsolatok esetében a családjog: sem létrejötté, sem felbomlásra nincs formális aktushoz kötve. Sem a tudományos, sem a köznapi gondolkodásban nincs konszenzus arra nézve, milyen minőségű kapcsolat az igazi barátság. Ezt a mindennapi szóhasználat ingatagsága is jelzi: a barátok gyakran összerosódnak a jó ismerősökkel, haverokkal, valamely formális vagy informális közösség tagjaival. Ráadásul az adott szituációhoz, környezethez folyamatosan igazodó, ezáltal változó jelenségről van szó.²

A fogalom körvonalainak bizonytalansága miatt elkerülhetetlen bizonyos önkényesség, amikor Széchenyi barátságait vesszük számba. Az öndokumentáció kivételes gazdagsága miatt kézenfekvő lenne saját minősítéseire hagyatkozni: barát az, akit ő annak nevez. A témába vágó, őszinte érzelmekkel áthatott naplóbejegyzések, levelek valóban gyakran arra csábítják az életrajzírókat, hogy egyes megnyilvánulásainak szinte a formális-intézményi megerősítés komolyságát tulajdonítsák. Így a Wesselényi-barátság születésének dokumentumaként szokás idézni a Napló 1821. augusztus 1-i bejegyzését, mely szerint „Wesselényi Miklós közelebbi megismerésével igen sokat nyertem. Vele örökké szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni, érzem ezt.”³

A szélsőséges érzelmi megnyilvánulásokra, gyors, akár elhamarkodott ítékezésre hajlamos Széchenyi barátaival kapcsolatos bejegyzései azonban gyakran felülírják egymást, olykor rövid időn belül. Az 1815-25 közötti évtizedben többször is legközelebbi barátaiként emleget egy rokon házaspárt, akik elsősorban nőülési terveiben voltak bizalmasai, támogatói: Például: „E[sterházy] S[ophie] és V[ince] minden baráti érzésemet bírják, amelyre csak képes vagyok”. Többször olvashatunk azonban velük kapcsolatban végleges szakításnak tűnő szemrehányásokat is: „V[ince] és S[ophie] pedig közönyösen hagynak tönkremenni. ... Szeretemet nem érdemlették.”. Vince halálhírét pedig szinte kérkedő közömbösséggel konstatálja 1835-ben: „egyáltalán nem frappírozott” – jegyzi naplójába.⁴

Az 1820-as években, az útkeresés, illetve a közéleti pálya elindításának évtizedéből utólag négy arisztokratát nevez meg barátjaként, igaz, ezúttal éppen a barátságok érvénytelenítésének gesztusával. „4 barátom volt. Esterh[ázy] Miska, pompás fickó, de nem magyar; Wessel[ényi], pompás fickó, de fantasztia;

2 *Igor Szergejevics Kon*: A barátság (Történeti-pszichológiai esszé) In: Pedagógiai szociálpszichológia. Vál., bev.: Pataki Ferenc. Bp. 1976 340., 351., *Albert Fruzsina – Dávid Beáta*: A barátság szociológiája. Bp. 2007. 68., Magyar nyelv értelmező szótára. Bp. 1959. 1. kötet, 416–417.

3 *Széchenyi István*: Napló. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 231.

4 *Széchenyi I.*: Napló 325., 302., 799. Esterházy Vince gróf (1784–1835) tábornok, Széchenyi unokabátyja.

Andrássy Gy[örgy], pompás fickó, de szarakodó; végre Károlyi Gy[örgy], pompás fickó, de – – – –” – írja 1838-ban.⁵

Az aforizmaszerű ítéletekkel „elintézett” barátok közül a „nem magyar” Esterházy Mihály 1848/49-ben egyike volt a szabadságharc mellett végig kitartó kevés főrendnek, a Honvédelmi Bizottmány tagjaként a fegyvergyártást felügyelte. Halálra ítélték, majd várfogságot szenvedett. Pálffy János jellemzése szerint „hűségesen és tántoríthatatlanul szolgálta a magyar ügyet, lelkesen, becsületesen. Nem bírt nagy észtehetséggel, bár statisztikai ismeretei nem csekélyek, de tiszta keblű, jó akarattal és igaz hazaszeretettel bírt.”⁶

A „szarakodó” Andrássy György közéleti szerepvállalása – az Akadémia egyik alapítója, igazgatótanácsának tagja, a Hídegyesület egyik legaktívabb részvényese, a Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke–mellett sikeres kohászati és bányászati vállalkozó volt. (Dernői vasgyára a Lánchíd kevés magyar beszállítójának egyike volt.) A „szarakodás” valószínűleg egyszerűen a temperamentumbeli különbözőséget jelezte egy pár nappal korábbi heves vita hatása alatt, amelyre a Hídbizottság ülésén került sor.⁷

A Károlyi Györggyel kapcsolatos befejezetlen mondat kiegészítésére egy 1829-es németalföldi úti bejegyzést idézhetünk a Naplóból: „Haarlemen át Hágába – A legszebb útvonalak egyike, melyet valaha láttam ... Mélységesen megilletődtem – igyekeztem K[árolyi]t [– –] felrázni – lelkének – azonban ólomszárnya van.”⁸ A Széchenyinél jó tíz évvel fiatalabb Károlyi György pénzével, rangjával egyik legfontosabb támogatója volt első vállalkozásaiban. Az ő pozsonyi szállásán jött létre a kaszinó elődje, Pestre helyezve annak egyik igazgatója lett. Félévi jövedelmével, negyvenezer forinttal az Akadémia második legnagyobb adományozója. A lóversenyügy támogatására ménest és versenyistállót hozott létre, fivéreivel és a Széchenyiekkel több díjat alapított, finanszírozott. Az 1830-as országgyűlésen Szatmár követeként vett részt, követjelentése a liberális reformmozgalom születésének első dokumentumai közé tartozik. Ugyan a közéletben később nem játszott az induláshoz méltó szerepet – sokat tartózkodott külföldön is – de óvatos, mérsékelt politikusként a liberális tábor tagja maradt, részt vett a reformkori alapításokban, és szerepet vállalt az egyletek működtetésében is.⁹

Nem számítanak ritkaságnak Széchenyinél a barátság születésével vagy felbomlásával kapcsolatos közvetlen, tehát az érintetthez intézett megnyilvánulá-

5 *Széchenyi I.*: Napló 868.

6 Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Bp. 2002. 1054-1056.

7 *Zsámboki László*: Vérrel, vassal, értelemmel. Gróf Andrássy György (1797–1872) és az Andrássyak az ország fölemelkedéséért. In: *Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 1997. 91–116., *Széchenyi I.*: Napló, 867.

8 *Széchenyi*: Napló, 609.

9 *Fazekas Rózsa*: A „triumvirek”: Károlyi György, Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága. In: *Thesaurus solemnis. Barátok, munkatársak köszöntik a 90 éves Balogh Istvánt*. Debrecen-Nyíregyháza, 2002. 165–171.

sok sem. „Vacsora. Károlyi György a vendégem... Én sajnos a pezsgőtől hevültem... nem tudom magam tartóztatni és azt vágom a képébe: nem vagy a barátom – egy kis népszerűség kedvéért ellenem fordulsz. Elvesztettél engem!”¹⁰ Máskor külső nézőpontra hivatkozva mintegy lebegteti a barátság létét: „kérlek barátom, – mert annak akarlak tartani, noha sokan mondják, hogy az többé nem vagy” – írja Károlynak.¹¹

Nehéz határozott kijelentéseket tenni még a legjobban dokumentált Széchenyi-Wesselényi barátság felbomlásával kapcsolatban is. Miután politikai pályájuk 1830 körül egyre inkább eltávolodott, 1831 végén Széchenyi levélben konstatálta a szakítást: „útinkban elágaztunk.[...] Isten veled s bízzál barátodban, ki soha nem fogja felejtetni, mily szent barátság kötele kapcsolt minket egybe.”¹² A személyes kapcsolat valójában soha nem szakadt meg olyan drasztikusan, mint azt a levélrészlet sejtetni engedti, a konfliktus csak a politika szintjén maradt feloldatlan. Egykori szoros barátságuk emléke által továbbra is kötelezve érezték magukat egymás segítségére. Wesselényi elítélése után Széchenyi mozgósította kapcsolatait, hogy a börtönbüntetést felfüggeszék, és a báró Gräfenbergbe utazhasson gyógykezelésre. A negyvenes években, miután Wesselényi elvesztette látását, a gróf még azt is felajánlotta, hogy költözzön hozzájuk.¹³

Mindketten igyekeztek határozott distinkciót tartani magánviszony és közélet között: „Wesselényi fellép ellenem a Hírlapban ... Mint embert, mint barátot mélyen lesújt, mint politikust megörvendeztet – mert így most én is megtehetem” – írta Széchenyi 1842-ben, a Kelet Népe-vita idején.¹⁴

„Meg lőn ... az elvrokonság köztünk többképen ingatva; a személyes barátság azonban, reménylem, nem”- írta 1848 szeptemberében Wesselényi a Kossuth Hírlapjában, abban a cikkben, amellyel elbúcsúzott a közszerepléstől. Utolsó nyilvános fellépésével egykori barátját védte meg: élesen visszautasította a Márczius Tizenötödike című radikális lap gyanúsítását, mely szerint a Döblingbe szállított Széchenyi nem beteg, hanem megszökött.¹⁵

Wesselényi haláláig fennmaradt köztük egy sajátos „emlékeztető” a barátság legintenzívebb szakaszából: az a Széchenyivel szembeni tartozás, amely lehetővé tette számára a közös nyugat-európai utazást. A mintegy 14 ezer forintos adóssággal kapcsolatban 1841-ben Széchenyi a következőket jegyzi meg gúnyosan titkáranak: „Furcsa eset! Az előtt igen igen jól voltam Wesselényivel – és semmi kamatot nem fizetett a tőkéért – később egy kissé elváltunk – és akkor egy kis nógatás után néhány holnappal a kitett terminus után csak csak fizetgetett; – most – azt mondják éppen nem tetszik neki a Kelet Népe – és im! úgy látszik „pontos fizető” leend!”¹⁶

10 Széchenyi István Naplói. V. kötet. Szerk., bev. *Vízota Gyula*. Bp. 1937. 1842. január 7.

11 Gróf Széchenyi István Munkái. Levelei. Összegy., bev. *Majláth Béla*. II. kötet Bp. 1890. 149. sz.

12 Széchenyi Levelei. I. kötet 158. sz.

13 Fónagy Z.–Dobszay T.: i. m. 47.

14 Széchenyi I.: Napló 997.

15 Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 12.

16 Széchenyi Levelei III. kötet 93. sz.

A romantika korának baráti társaságaiban előfordultak az összetartozás formalizálásra irányuló kísérletek. Ilyennek tekinthetjük azt az „erényszövetséget” is, amelyet Széchenyi Esterházy Mihállyal és Wesselényi Miklóssal kötött 1825 őszén, s amelynek magyar nyelvű szövegét naplójába is bemásolta. Igaz, az „okmány” explicit módon csak közös célokat („A HAZÁNK FIAIRA, ÉS AZOK GYERMEKEI ÉS UNOKÁJIRA ANNYI SZERENCSET ÉS ÁLDÁST HOZNI, AMENYNYIRE AZTAT A MI TEHETSÉGÜNK VÉGBE VIHETI”), valamint erkölcsi-magatartási normákat fogalmaz meg, az aláírás aktusa egyúttal mégis a baráti összetartozás manifesztációjának tekinthető.¹⁷

„Utilizálás” vagy kölcsönösség

A tárgyiasult, funkcionális kapcsolatokkal ellentétben, amelyek kizárólag a tevékenység közösségén és a kötelezettségek megosztásán alapulnak (munkatársak, üzlettársak, egyesületi tagtársak stb. esetében), a barátság teljes egészében személyes viszony. A rokonságtól, valamint a csoporttagságtól eltérően, amely a szolidaritás szálaival egybefűzött közösséghez való tartozás érzésén alapul, a barátot az egyén a kölcsönös rokonszenv érzésére alapozva önként, maga választja. A barátság mély és intim kapcsolat, mely a feltétel nélküli érzelmi támogatást, a kölcsönös segítségnyújtást, anyagi vagy immateriális javak (információ, befolyás, kapcsolati hálózat stb.) megosztását, az önfeltárást, az érzelmek nyílt megjelenítését is magában foglalja. Jellemzően közös tevékenységekben is kifejeződik: ilyenek a beszélgetés, a szabadidő közös eltöltése, evés-ivás, sportok és játékok űzése, zenés-táncos szórakozás.¹⁸

Szinte máig él a köztudatban a Széchenyi-Wesselényi barátságna az az értelmezése, amit Kemény Zsigmond hagyott az utókorra, állítólag Széchenyi elbeszélésére alapozva. Eszerint a legnagyobb magyar *tudatosan* választotta ki eszméi népszerűsítésére maga helyett a dörgő hangú, a megyei nemességgel szót értő, népszerű Wesselényit, ő azonban, megszádulva a hangzatos, de üres ellenzékiesség révén megnyerhető olcsó sikertől, mindent tönkretett.¹⁹ A személyes barátságot instrumentalizáló *utólagos* értelmezést hitelesíteni látszik Széchenyi számos, az alkotómunka legaktívabb szakaszából származó megnyilvánulása, amelyben az emberekről kizárólag mint hasznos, „utilizálható” erőforrásokról beszél.

Részben még maga Wesselényi is megerősíti ezt az értelmezést, legalábbis Újfalvi Sándor emlékei szerint. Széchenyi (és Károlyi György gróf, politikusként

17 Széchenyi I.: Napló 428.

18 Kon I. Sz.: i. m., 341., Albert F.–Dávid B.: i. m. 73–74., F. Lassú Zsuzsa: Barátok és barátnők – együtt és egymás ellen. Bp. 2004. 23–27.

19 Kemény Zsigmond: A két Wesselényi Miklós. In: Kemény Zsigmond: Sorsok és vonzások. Bp. 1970. 43–50.

kevésbé jelentős barátjuk) „akkor még nem bírván elég népszerűséggel, az enyimet vették igénybe, hogy az országos és megyei gyűléseken a lanyha hazafiságot dörgő hangom és nyersecske modorom által felrázván, az elpuhult nemzeteket az általom tervezett magasabb elhivatásra vezessem”.²⁰ Fontos különbség persze, hogy Wesselényi – szerinte – nem öntudatlan eszközként játszott a ráosztott szerepet, hanem tudatosan vállalta a kolompos és a szervező szerepét.

Ugyanakkor az árvízi hajóstól sem volt idegen barátságuk ilyen értelmezése, csak fordított előjellel. Kemény leírta a barátságot Wesselényi szemszögéből is a kapcsolatot. „Egyedül én tudom: mennyi fáradságba került őt rábírní, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. ... munkásságra, együttúthásra ösztönöztem... a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében ... az ország állapótáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint amennyit tőle nyertem.”²¹ A nagy pesti árvíz utáni segélyakciók apropóján pedig ezt írja naplójába: „sokszor tettem neki szarvat fel, s mit én nemzettem, magáénak vélt. Sokszor tettem fészékbe tojásaimat, s azokat ő oly szépen kikotolta s felnevelte.”²²

Kemény maga – a két, mintegy függőbeszédben előadott, egymásnak ellentmondó narratíva után – a barátság fent felsorolt jellemzőivel messzemenően egybehangzó módon jellemzi a Széchenyi-Wesselényi barátság évtizedét: „kölcsonösen nagy változást idéztek elő egyéniségökben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatárát szélesítették, és a közéletre hatás eszközeivel testvérileg ellátták egymást, ki-ki megosztván, amivel bírt, hogy viszont gazdagíttassék a másik fél szerzeményei által”.²³

Kapcsolatuk 1822-es nyugat-európai útjukon kovácsolódott különösen erőssé. Az utazás az önzetlen baráti támogatás klasszikus példája is volt egyben: „Széchenyi ... mivel a megkezdett új gazdasági rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifjú barátja rendelkezése alá bocsátotta”.²⁴

A barátságot gyakorlati tevékenységek, közös kezdeményezések (akadémia, löverseny, kaszinó) töltötték meg tartalommal: a „szabadidős” tevékenységeken (vadászat, sport, társasélet) kívül is, sőt mindinkább dominánssá válva azokkal szemben. Széchenyi egy 1835-ös levelében maga is közvetlen kapcsolatba hozza a barátságot például a Lánchíd létrejöttével: „az egész ügy olyannak tekintetik, mely Károlyi György, Wesselényi Miklós, Andrássy György és Széchenyi István barátság – frigyébül vevé eredetét”.²⁵

20 *Újfalvi Sándor*: Emlékiratok. Bp. 1990. 304-305.

21 *Kemény Zs.*: i. m. 50.

22 *Báró Wesselényi Miklós*: Az árvízi hajós naplója [s.a.r., kiad. *Rubinyi Mózes*], Bp. 1927. 24.

23 *Kemény Zs.*: i. m. 47.

24 *Kemény Zs.*: i. m. 43.

25 *Széchenyi Levelei* II. kötet 149. sz.

A barátság változatai

A barátság szerepe, jelentősége a személyiségfejlődés folyamatában változik. Legnagyobb a jelentősége a család ellenőrzése és támogatása alól már–legalább részben – kikerült, de a külső világban helyét, identitását még meg nem talált fiatalok esetében. A közeli baráttal folytatott kölcsönös önfeltárási beszélgetések ugyanis lehetőséget adnak önmagunk felfedezésére, saját identitásunk kialakítására. A baráti kapcsolatok a felnőttkorban veszítenek jelentőségükből. Az identitás kialakulásának viszonylagos befejeződése után ugyanis az a tükör-funkció, amelyet az ifjúkori barát betölt, többé nem olyan fontos. A felnőttkort a tevékenységi szféra bővülése és kiszélesedése, az élethelyzetek összetettsége jellemzi, amelyekhez már nem lehet általános alteregót találni: a felnőttkori barátokkal többnyire már csak egy-egy életszférát – intellektuális érdeklődés, esztétikai élmények, sport, hobby – osztunk meg. (Fiatal korban főleg jövőképeket osztanak meg egymással a barátok, amelyek sokszor még általánosak.)²⁶

A Széchenyi-Wesselényi barátság története jól értelmezhető ezen törvényszerűségek mentén. 1820-21-es megismerkedésükkor Széchenyi még mindig a lázas hely- és identitáskeresés életszakaszában van. Kapcsolatuk első éveit a közös út- és szerepkeresés, jövőképek kidolgozása, megosztása tölti ki.²⁷ A fejlődéslélektan által felvázolt folyamathoz képest feltűnő eltérés viszont a legalább tízéves megkésetttség: Széchenyi 30 éves ekkor! Talán nem alaptalan, ha ezt a megkésetttséget összefüggésbe hozzuk azzal a ténnyel, hogy Széchenyi 17 évesen bekerült egy olyan hierarchikus szervezetbe – a hadseregbe –, amely az érett, önálló személyiség kifejlődését szigorúan korlátozta.

Kettejük kapcsolata a húszas és a harmincas évek fordulóján válságba került. Korábban a korlátozott politikai lehetőségek közepette néhány nagy ügy és közös akció láza elfedte a köztük lévő társadalmi, lelki és főként politikai különbséget. „Hihető – mondja Kemény –, hogy még akkor, midőn mindketten politikai múlt nélkül s csak a haza felvirágzásáért összpontosítandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalásgyűjtés vándoréveit, hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejdítették ama távolságot, mely az elvben egyezőt a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meghasonlásba hozza, mint a szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani.”²⁸

A negyvenes években, az életkor előrehaladtával és a társadalmi presztízs emelkedésével, „a legnagyobb magyarként” már esélye sem volt *valódi egyenlőség* alapuló barátságok kialakulásának. A kései bizalmas, Kovács Lajos emlékezése szerint „a gróf nemcsak a nemzet ordináriusának, házi orvosának, hanem

26 I. Sz. Kon: i. m. 366–367., Kissné Novák Éva: A barátság szerepe a személyiség formálódásában. In: Lábjegyzetek Platónhoz 4. A barátság. Szerk.: Laczkó Sándor, Dékány András. Szeged, 2005. 204–207., F. Lassú Zs.: i. m. 18–20., 30.

27 Ld. a legújabb Széchenyi-életrajzban: Oplátka A.: i. m. Bp. 2005. 82–90.

28 Kemény Zs.: i. m. 45.

nevelőjének is tartotta magát, s ezen utóbbi hivatását azokkal szemben gyakorolta leginkább, kiket leginkább szeretett”.²⁹

A barátság vesztit jelentőségéből az új intim kapcsolatok (a szerelem, majd az utódok) megjelenése következtében is. Ha a partnerkapcsolat hiányzik az egyén életéből, vagy nem látja el intimitást biztosító funkcióját, a barátság felnőttkorban is átveheti ezt a szerepet.³⁰

Az 1820-as évek ebből a szempontból is kedveztek az intenzív barátság(ok) kialakulásának. Az első években az egymást követő nősülési tervek „célszemélyeihez” fűződő kapcsolatai nagyjából a társasági konvenciók keretei között mozogtak, a lelki intimitásigény kielégítésére egyáltalán nem voltak alkalmasak. Az 1825-ben kezdődött plátói szerelem, amely Zichy Károly feleségéhez, Seilern Crescence-hoz kötötte egy évtizeden át, legfeljebb töredékesen volt képes erre. Sőt, éppen ennek a nem-szokványos kapcsolatnak a feldolgozásához volt szüksége – legalábbis eleinte – kitárulkozó beszélgetésekben megnyilvánuló baráti támogatásra. „Ó, mily értékes egy barát! Szívemet kiöntöttem W[esselényi] megértő kebelén. A szeme könnybe lábadt! – Kész vállalni a Posa szerepét” – írta 1828-ban, egyértelműen a Crescence-szerelemre vonatkozóan.³¹ A negyvenes évek házas, családos Széchenyije számára viszont már tabu a szerelmi élet a baráti viszonyokban: „a gróf mindenben egészen nyílt és közlékeny volt. Elmondott ügyeiről mindent, csak egyben volt mindig tartózkodó, miről soha nem szólt s ezek szívviszonyai voltak. Ez volt a szentély belső életében, hova senki sem lépett” – emlékezett Kovács Lajos.³²

A barátválasztást megalapozó vonzalom alapját képezheti a hasonlóság éppúgy, mint a kiegészítés (komplementeritás). Jellemzően preferáljuk a hasonlóságot az életkor terén, mivel a hasonló korú személyeknek hasonló feladataik és élettapasztalataik vannak, amelyek megalapozzák a valóság hasonló értelmezését. Fontos tényező lehet az azonos nem, a társadalmi státusz, valamint az ezzel többnyire összefüggő érték-, attitűd és viselkedésbeli hasonlóság. A barátság ugyanakkor kiegyenlítő szerepet is játszhat, azaz a kor, nem vagy státusz szempontjából különböző helyzetű emberek baráti kapcsolatukban szimmetrikus viszonyba kerülnek egymással, ahol a különbözőségeik jelentősége elhalványul. Bár a barátság fogalmával elvben nem fér össze tartós hierarchikus viszony, a mereven leosztott alá-fölérendeltség, a gyakorlatban teljesen szubjektív, kitartunk barátunknak – lehet az családtag vagy függési viszonyban lévő személy is.³³

Széchenyi barátnak tekinthető kapcsolatai között több olyan is van, amelyben valamely tényező terén jelentős eltérés van a felek között, és ezek *mindegyikében* ő az, aki „alulválaszt”. Jelentős életkori különbség választotta el pl. Ká-

29 Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 1846–1848. Bp. 1889. 40.

30 I. Sz. Kon: i. m., 367., F. Lassú Zs.: i. m., 54.

31 Széchenyi I.: Napló 536.

32 Kovács L.: i. m., 241.

33 Albert-Dávid: A barátság szociológiája, 74–75., Kissné Novák É.: i. m., 205–207., F. Lassú Zs.: i. m., 18–20.

rolyi Györgytől: barátságuk születésekor Széchenyi harminc, Károlyi 19 éves volt. Még feltűnőbb az egyenlőtlenség Waldstein János gróffal szemben, akit első al-dunai útjára vitt magával 1830-ban. A csaknem 20 év korkülönbség ellenére a rendkívüli körülmények (fizikai megpróbáltatások, súlyos betegség) közepette különlegesen mély intimitás alakult ki köztük. Széchenyi nagybetegen olyan mélységű kitarulkozásra ragadtatta magát a 20 éves fiatalemberrel szemben, amelyet az örökre lekötelező bizalomként élt meg. Széchenyi viszont pár nap múlva, kiszolgáltatottsága enyhültével már meg is bánt. „Ha végigtekintek betegségem egész menetén, két feltűnő jellemvonást találok magamban: gyengeséget és türelmetlenséget! Az első fecsegésre késztetett, úgy hogy Waldsteint bizalmasommá avattam; a második növelte bajomat, valóságos ostorává váltam embereimnek, akiket vérig gyötörtem.” A Waldstein-barátság egyébként iskola-példa lehetne a Széchenyi-féle utilizálási kísérletekre. A szülői házban figyelt fel az akkor 18 éves, jó képességű, ambíciózus, de határozott célokkal még nem rendelkező fiatalemberre, –fiatalkori önmagára emlékeztethette–és kifejezetten orientáló-nevelő attitűddel kezdeményezett vele kapcsolatot. Ennek csúcspontjaként vitte magával a több hónapos al-dunai és konstantinápolyi utazásra.³⁴

Széchenyi baráti jellegű kapcsolatai között indokoltnak tartunk megemlítetni olyanokat is, akik függő, hierarchikus kapcsolatban álltak vele. Ilyen volt két legfontosabb alkalmazottja: titkára, Tasner Antal és jószágigazgatója, Lunkányi (Liebenberg) János. Velük a függőségi, munkaadó-munkavállaló kapcsolat ellenére, a tárgyias, funkcionális jellegesen messze túlmutató bizalmi viszony alakult ki. Leveleikben kölcsönösen számos bizalmas közlést, személyes körülményt osztanak meg egymással. A 9 nyelven beszélő, jogvégzett Tasner 1833-tól állt szolgálatában, volt legfontosabb bizalmasa. A gróf „atyámat becsülte, tisztelte és kedvelte, ez viszont őt mint rendkívüli lényt nemcsak csodálta, de ... imádásig tisztelte. A leereszkedő és szíves baráti vonzalom, mellyel a gróf atyám iránt viseltetett, másrészt pedig atyámnak a gróf iránti hű ragaszkodása... a haza javának előmozdítására szolgáló törekvéseik egyesültek” – jellemzi egyenlőtlen, de érzelmekkel telített kapcsolatukat Tasner fia. A mintegy 600, Tasnernak szóló Széchenyi-levél egybecseng ezzel az értékeléssel.³⁵

Kevésbé meleg, sokszor ironikus hangú levelek vallanak arról a bizalmi viszonyról, amely gyermekkori nevelőjéhez, majd jószágigazgatójához, a széles műveltséggel rendelkező Lunkányi Jánoshoz fűzték. Ő a gazdasági-pénzügyi háttér biztosítása mellett sokáig az erkölcsi orientáló szerepet is betöltötte a könnyelmű fiatal katonatiszt mellett. Széchenyi segítségével Lunkányi magyar nemességet is kapott, s ennek birtokában részt vett a megyei politizálásban. Egy kisebb nézeteltérés kapcsán Széchenyi reflektált is arra a kényes helyzetre, amit az intellektuális és erkölcsi partnerhelyzet (barátság), illetve az egzisztenciális

34 Az al-dunai út, kettejük naplóbejegyzései alapján: Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Kiadta *Kálnoky Hugó*. Budapest, é.n. 94., 97., 160., 188–189. 218–220. Ld. még Széchenyi levelét Waldsteinhez: *Széchenyi Levelei*, I. kötet 98. sz.

35 *Tasner Géza*: Széchenyi szellemi hagyatéka és Tasner Antal végrendelete. Bp. 1876. 7–10.

függés viszonyai hoztak létre. „Azért, mert én fizetem Önt, nem akarom megvásárolni az Ön lelkét és a gondolatait. Ön szabad ember. De úgy vélem, a mi kényes viszonyaink között – és az én helyzetem mellett – Önnek nem szabadna a velem való előzetes tanácskozás nélkül ... kényes ügyben, ... politikai vállalkozásokba fogni. Az elsőt nem követelheti ember embertől, a másodikkal tartozik Lunkányi Széchenyinek!”³⁶

Hierarchikus viszony kapott bizalmas baráti jelleget a közéleti pálya utolsó éveiben Kovács Lajossal, akivel a Tisza-szabályozás előkészítése során került kapcsolatba, majd vált beosztottjává, később – nemcsak szakmai és politikai – ügyekben bizalmasává. Emlékiratában kifejezetten Széchenyihez kötve a felismerést, így ír a barátság fontosságáról: „legyen az ember bármi értelmi fölényrel megáldva, legyen bármennyire önálló és független lelki tehetségeiben, ha szíve melegen dobog, kedélye mély, az mégis embertársára szorul, és annak oly rokon kebelre, melynek feltárhassa egész lelkét és szíve mélyét, ki átérti akkor is, midőn mindenki félreérti, elutasíthatlan szüksége van”.³⁷

A komplementeritás a vonzalom kialakulásának másik magyarázó elve, amely főleg a kapcsolatok fejlődésének későbbi szakaszában releváns. Eszerint a vonzalom kialakulásakor nem a hasonló, hanem a szociálisan kívánatos tulajdonságokra adunk pozitív reakciót.³⁸

Kemény elbeszélésében Széchenyi a Wesselényi barátság kapcsán – nyilvánvalóan későbbi „elágazásukat” visszavetítve – ezt a komplementer-típusú választást hangsúlyozta. Mivel magát alkatilag alkalmatlannak tartotta a nemesi ellenzéki fórumain a pártvezéri, népszónoki szerepre, alkalmas jelölt után kutatva, Wesselényire esett a választása: „ő nagymértékben van e tulajdonokkal fölrüházva, ... melyek nálam hiányzanak”.³⁹

Az azonos neműek barátságában a versengés – státuszért, hatalomért, megfelelő partnerért – konfliktusok okozója, az intimitást csökkentő tényező lehet. A rivalizálás éppen azok között a legvalószínűbb, akik jól ismerik egymás gyengéit és erősségeit, akiknek ízlése és preferenciái hasonlóak – azaz barátok között.⁴⁰ A Széchenyi-Wesselényi barátságban még annak zavartalan korszakában is szinte állandóan jelen volt a rivalizálás. A gazdagabb, világlátott, befolyásosabb Széchenyi mellett az erdélyi báró bizony sokszor alulmaradt, ráadásul a gróf meglehetősen érzéketlen tudott lenni mások érzékenységével szemben. Fordított eredménnyel zárult permanens versengésük a nagy pesti árvíz idején: Wesselényinek hatalmas népszerűséget hozott aktív részvétele a mentésben, az éppen depressziójával küzdő Széchenyi viszont jókora presztízsvesztést szenvedett el passzivitása miatt.⁴¹

36 Széchenyi Levelei III. kötet 104. sz.

37 Kovács L.: i. m., 23.

38 F. Lassú Zs.: i. m., 20.

39 Kemény Zs.: i. m., 46.

40 F. Lassú Zs.: i. m., 38., 42.

41 Fónagy Zoltán: Stéchenyi, Wesselényi és a nagy pesti árvíz. Café Babel, 1999. 3. sz. 45–52.

Rivalizálásuk Kemény utólagos értelmezésében még jobban felerősödött. „Wesselényi nyilatkozata a főkérdésre nézve nincs összhangzásban a Széchenyiével, ki Wesselényiben politikai tanítványt keresett; míg ez a hazára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek. Később, miután t.i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbe jött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek mindkettő szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, míg a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyítására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfivá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.”⁴²

A romantikus barátságkultusz

A barátság történeti, társadalmi, kulturális, illetve individuális adottságok által meghatározottan számtalan változatban fordul elő, így inkább csak egy-egy társadalom ideáljáról, uralkodó barátságmodelljéről lehet beszélni. A barátság antik eredetű kultuszát a humanisták támasztották fel, akik azt tekintették az „igazán emberi kapcsolatok” szimbólumának, melyből hiányzanak a rendi válaszfalak éppúgy, mint a rideg polgári haszonelvűség. Szélesebb körben ható kultuszt azonban a romantika teremtett az intim barátság körül. A barátság, a barátokat összekötő lelki rokonság központi helyet foglalt el a német romantika irodalmában. Nemcsak az irodalom tartalmában, hanem magában az irodalmi életben is fontos szerepet játszott. A közös eszmei törekvések mellett személyes barátság szálai kötötték össze a fiatal költők és művészek társaságait, amelyek maximális önfeltárást, őszinteséget és nyíltságot követelnek tagjaiktól.

A romantikusok számára a barátság szenvedélyes érzelem volt, amely nem ismer határt és mértéket. „Mi a barátság vagy platóni szerelem, ha nem két lény gyönyörteljes összeolvadása? Vagy önmagunk viszontlátása a másik lélek tükrében?” – írja a fiatal Friedrich Schiller. Ezek a szenvedélyes barátságok azután éppen maximalizmusuk miatt bizonyultak bomlékonyaknak, minden örök hűség-re való fogadkozás ellenére. „Iskolai barátságaim szenvedélyesek voltak (én mindenben szenvedélyes voltam), de egyik sem bizonyult közülük szilárdnak” – emlékszik vissza Byron.⁴³

A romantikus irodalmon eszmélkedett Széchenyi Naplójából számtalan változatban idézhetnénk szentenciákat, amelyekben a barátság kitüntetett fontosságáról, kiegyensúlyozó szerepéről elmélkedik, általánosságban vagy konkrét kapcsolatok apropóján. „És megtanultam belátni, hogy az embernek ahhoz, hogy az élet minden helyzetében boldog legyen, kell egy jóbarátja, és hogy maga is jó barát és jó polgár legyen” – írja a 28 éves katonatiszt. (Ilyen szerepet is tulajdonít a szociálpszichológia a barátságnak: a társas támogatottság érzése csökkenti a depressziót, elősegíti a stresszel való megküzdést) „Ha az ember minden-

42 *Kemény Zs.*: i. m., 45.

43 *I. Sz. Kon.*: i. m., 346–348.

kitől és a körülményektől megtámadtatik és térdre kényszerítették – mily sokat ér olyankor egy jó barát!” – állapítja meg a már kiterjedt vállalkozásokat mozgásban tartó 41 éves politikus.⁴⁴

Talán még nagyobb számban fordulnak elő minden életszakaszban vallomások a barátság fontosságáról negatív kontextusban, azaz a barátok hiánya, mint a magányérzet manifesztációja: „Mindig magamra hagyatva – úgy érzem, összeroskadok – egyetlen barát, egyetlen résztvevő lélek nélkül! Elszigetelve és egyedül érzem magam az egész természetben!” –írja 1829-ben. „Egyetlen barátom sincs!” panaszolja a pálya zenitjén, 1840-ben.⁴⁵ Ezeket a megnyilvánulásokat azonban óvatosan kell kezelni, értelmezésükhöz minden esetben külön meg kellene vizsgálni a kontextust, az élethelyzetet, amelyben papírra vetette. A „barátság” szó más-más jelentéstartalmára vonatkozhat a panasz: néha az egzisztenciális magányérzet váltja ki, máskor a politikai szövetségeselek hiányát fejezi ki, olykor pedig csak egy, a társasági életben hiúságát ért sérelem keseríti el a naplórót.

A naplókban tehát sűrűn hangot kap Széchenyi emberi közelség-igénye. Egy ellentmondásos személyiség barátságairól szóló vázlat befejezéséül mi lehetne alkalmasabb, mint egy, hősünket ellenfénybe állító kortársi vélemény? Eötvös József Falk Miksához írott levelében így vall Széchenyiről: „Széchenyi szerette hazáját, szerette a nemzetet ... de nem ismertem embert, ki az egyes individuumok iránt hidegebb, közönyösebb lenne, mint ő volt. Nem hiszem, hogy esetet hozhatna fel, midőn ... azokhoz, kiket barátjainak nevezett, csak egy nappal tovább ragaszkodott volna, mint azt nagy céljainak elérésére szükségesnek tartá.”⁴⁶

44 Széchenyi I.: Napló, 112., *Széchenyi István Naplói*. IV. kötet, 1832. július 1.

45 Széchenyi I.: Napló, 618., 916.

46 Eötvös József: *Levelek*. Bp. 1976. 474.